

Список використаних джерел

1. Вільде Ірина. Метелики на шпильках. Б'є восьма. Повнолітні діти: Повісті. 2-е вид. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2009. – 488 с. – (Серія «Український модерн»).
2. Гриценко П.Ю. Ідіолект і текст // Лінгвостилістика: об'єкт – стиль, мета – оцінка: Збірник наукових праць, присвячений 70-річчю від дня народження проф. С.Я. Єрмоленко / Відп. ред. Академік ПАН України В.Г. Скляренко. – К., 2007. – С. 16-43.
3. Мацько Л.І. та ін. Стилістика української мови: Підручник / Л.І. Мацько, О.М. Сидоренко, О.М. Мацько; За ред. Л.І. Мацько. – К.: Вища шк., 2003. – 462 с.
4. Пацараюк Ю. Засоби вираження іронії у мові творів Ірини Вільде // Науковий вісник Чернівецького університету. Випуск 394-398. Слов'янська філологія: Зб. наук. ст. – Чернівці, 2008. – С. 357-361.
5. Чолкан В. Частки як ускладнювальний компонент структури підмета (на матеріалі творів Ірини Вільде) // Науковий вісник Чернівецького університету. Випуск 394-398. Слов'янська філологія: Зб. наук. ст. – Чернівці, 2008. – С. 353-357.

In the article, the expressive-nominative and structure-semantic features of comparison in the cycle of novels by Iryna Vil'de "Metelyky na shpyl'kah" are specified. Besides the traditional folklore comparisons expressed by comparative phraseological units, the author uses the comparison forms of instrumental case, the author, which create the bright poetical stylistics. Among the union extended comparisons there are also the innovative and original ones, which add the expressiveness and vividness to the text.

Key words: comparison, comparison constructions, artistic language.

УДК 821.161.2–31 «18»

Копончук Т.І.

Академія адвокатури України, Київ

ЛІТЕРАТУРНИЙ ТЕКСТ ЯК ХУДОЖНЯ АНТРОПОЛОГІЯ

У статті йдеться про прозу Панаса Мирного, зокрема простежуються концепти художньої антропології, де відтворено художню картину світу і людину в межовій ситуації, а саме при переживанні голоду.

Ключові слова: текст, художня антропологія, концепт, естетика, голод, образ.

Відображення картини світу у творчості письменника, як відомо, залежить від його естетичного світобачення та онтологічних реалій, узятих для художньої інтерпретації. Для простеження літературного тексту як художньої антропології нами взято творчість класика української літератури Панаса Мирного, а саме його повісті «Лихо давнє й сьогочаснє» та «Лихі люди». За методологію антропологічного аналізу залучено концепції вітчизняних та зарубіжних учених, таких, як М. Бахтін, В. Халізеєв, Н. Хамітов, В. Топоров, П. Рікер, Д. Затонський, Р. Гром'як, М. Жулинський, Р. Ніч, М. Ткачук, Д. Чижевський, Т. Мейзерська та ін.

Оцінюючи літературу як суспільний фактор, багато літературознавців схиляються до думки про історичну та функціональну спричиненість української літератури, надто коли йдеться про суспільні катаклізми, що озиваються недолею в долях народних. Письменники як оголений нерв нації завжди болісно реагують на суспільні негаразди, відтворюючи своє співчуття, убоління, співпереживання, протест проти неприродного для людини, для суспільства в цілому стану. Не є винятком і відображення у художньому слові стану недоїдання, голодування, спричиненого різними обставинами в родині, в певному прошарку населення чи народу в цілому. Проблема набуває особливого забарвлення в українському контексті подій, адже йдеться про аграрну державу, на якій споконвічно обробляється земля заради хліба насущного, заради забезпечення існування. Проте часто саме на цій землі спостерігалися явища недоїдання, голодування, які особливо у XX столітті набули неймовірних масштабів – геноциду, голодомору. У прозі про це сказали своє правдиве слово В. Барка, У. Самчук, П. Запаренко, І. Кирій, А. Гудима, М. Потупейко та інші, цілком присвятивши цій темі окремі твори. Про голодомор 1932–1933 рр. знаходимо також епізоди в творах М. Стельмаха, О. Гончара, Ю. Хорунжого, О. Сизоненка та інших. Однак картини недоїдання, голодування як відображення об'єктивної дійсності дала й література попереднього часу. Так, знаходимо фрагменти з картинами переживання голоду з різних причин – і як поодинокі випадки, і як переживання голоду групою людей – ще, наприклад, у літописах: від найдавніших до козацьких; крім того, багато про таке негативне суспільне явище, як голод, знаходимо в літературі XIX ст. Наприклад, С. Єфремов у статті «Без хліба», видрукуваній 1927 р. у ювілейному збірнику на пошану академіка Д. Багалія відзначав: «Жодного, мабуть, українського, з визначних, письменника немає, який не стявся б у боротьбі з цим ворогом людським, свого слівця не докинув до старої й вічно нової тії «проблеми голоду» [1, с. 296].

Мотив голоду виникає виходячи з творчого задуму письменника, з прагнення у тій чи іншій мірі глибини реалізму відтворити реалії буття. В одних митців голод постає як «з'явище індивідуальне: голодує людина» [1, с. 296] – у творах Т. Бордуляка, І. Франка, М. Коцюбинського, В. Винниченка, Б. Грінченка та інших. «Інші ж не обмежуються індивідуальною психологією й беруть голод як страшне лихо соціальне – голодують маси» [1, с. 296]. Картини масового голоду або постають у творах безпосередньо, або ретроспективно згадуються як страшне лихо від якого треба берегтися (твори І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, І. Франка, М. Коцюбинського, Т. Бордуляка, В. Стефаника та інших. Бачимо, ряд імен письменників практично повторюється, оскільки

ім у принципі небайдуже переживання горя чи то в індивідуальному порядку, чи то в масовому, Це несправедливість. І так не повинно бути, – подають свої голоси митці слова.

Безперечно, в ряду ширих уболівальників за людські долі тонкий психолог, майстер великих епічних полотен, душа нації – Панас Мирний, що створив яскраві картини художньої антропології буття другої половини XIX ст. Як зазначає С. Єфремов, «Власне матеріальні нестатки, голод – були основою всіх творів, що зробили таким популярним на Україні ім'я цього письменника. Голод погнав на вічне мандрування Христю («Повія»), перевівши чесну хорошу дівчину на якоесь осудовиське людське. Голод зробив з романтика правди Чіпки («Хіба ревуть воли, як ясла повні?») якогось одчайдушного розбишаку й напасника, що забував про свої ж власні шукання, купаючись у крові так само покривджених людей» [1, с. 302]. У цих романах нестатки, індивідуальне переживання голоду визначають головні колізії творів, принципово впливають на поведінку персонажів, призводять до крутих поворотів у їхніх долях.

Масове зображення переживання голоду знаходимо у повісті «Лихо давне й сьогочасне», що припадає на період переломний: відмінене кріпосне право, люди немовби стали вільними, але землі вони не отримали. Ще потрібно було два роки чекати. Нині ж селяни або могли взяти землю в оренду, або викупити її. Купувати ж було нізачо, а орендувати теж брати не хотіли, та й не йняли віри, що треба так чинити: вважали: «Все то наше буде! От тільки треба слушного часу підждати. Що вони нам наділи ті, мов на сміх, тичуть? Та ще кажуть – і за те плати! Яка плата, коли воно наше, нашими слізьми та кров'ю здобує? Брехня то все, вигадки панські!.. Не брати наділів, не брати!» [4, с. 28].

Цей час безземелля став для селян страшною карою голодного існування. Нині коли порівнюєш сторінки з роману В. Барки «Жовтий князь» – «першого в українській літературі великого прозового твору, присвяченого національній трагедії України» [2, с. 16] або свідчення очевидців голоду 1932 – 1933 рр. зі сторінками повісті «Лихо давне й сьогочасне», в яких ідеться про голод, знаходиш дуже багато подібного в переживанні голоду на межі життя. У Панаса Мирного читаємо: «Надія, що на хвилину звеселила була їх засмучені голови, почала знову меркнути-зникати» [4, с. 34]. Або: «Отак вони жили вдвох. Пильнували одну кутю, більш ні про віщо. З людьми не водилися. Та й коли їм було з ними водитись? І які з ними води та переводи, коли в кожного своє лихо?.. У того жінка занедужала, той сам лежить в обліжній; там син умирає, там дочка вже вмерла. Пішла на людей пошесть та хвороба всяка: різачка та пропасниця, а найбільше – обкладки. Скільки від них дітвори перемерло!» [4, с. 41–42].

Муки переживання голоду приносять такі фізичні страждання, що у страждучих змінюється в такій ситуації і ставлення до смерті: вона стає, як це не парадоксально, позитивним виходом у позбавленні від мук. Пригадаймо, наприклад, як на свідоме позбавлення дитини від мук од голоду зважується Гриць Летючий, вдаючись до дитиновбивства у новелі В. Стефаніка «Новина». Про сприйняття смерті внаслідок переживання голоду у повісті «Лихо давне й сьогочасне» Панас Мирний пише так: «Спершу плакали за померлими, а то й плакати перестали. Коли їсти нічого, то навіщо його й жити?» [4, с. 42]. Письменник подає в повісті наростання кількості померлих: «Скільки дітвори (...) перемерло! Оце зранку любе-миле бігає, дивись у обід – розгорілося, розпалілося, на горлянку жалісться, а на другий день і Богові душу віддає... За малими почало й великих косити: не проходить того дня, щоб двох або трьох не ховали» [4, с. 42].

Як у традиційних зразках чи в прозі про 1932 – 1933 рр., так і в цій повісті Панаса Мирного з часу XIX ст знаходимо свівзвучність людської трагедії з явищами природи, співпереживання наших братів менших за людей. Наприклад: «Одні собаки не переставали щоначі вити. Чи то вони вмирущого чули, чи вили від голоду?.. Сум пішов по селі, страшний, нелюдський сум обняв його...» [4, с. 42].

Стан недоїдання, голодування розпочався ще восени. «Настала осінь з її негодою, пішли дощі дрібні та безперестанні з сивими непроглядними туманами, й лихо прийшло з ними в Одряду. Один бідкається, що хліба обмалъ; другий плачеться, що вже не стає, третій стогне – і послідне з засіка вишкрябав... По хатах крик та плач стоїть, дітвора репетує: «Їсти хочеться», – а матері гукають: «Черви б вас поїли, кляті», – й годують дітвору духопеликами» [4, с. 39].

За умов голодного існування, очевидної безвиході все-таки ведуться інтенсивні пошуки їжі як відчайдушна боротьба за життя. У повісті «Лихо давне й сьогочасне» вони приводять головних персонажів до місць пожежі, де горіло панське збіжжя, знаходять там недогорілі снопи з недогорілим зерном. Воно стає рятівною стравою, про яку не хочеться персонажам навіть з ким-небудь ділитися. «Було таке – ні зернини, ні соломини! Їсти нічого, топити нічим. Коли б не паничів тік, то досі б з голоду опухли» [4, с. 46].

Отже, голод – не тітка, він впливає і на мораль. Так, у повісті майже водночас постають три характерні мотиви: пошуки їжі, сама їжа, мораль у стані переживання голоду. Співзвучність цих мотивів очевидна, які б обставини переживання голоду не були у персонажів. І це яскраво підтверджує українська література. Наприклад, Петро з оповідання Б. Грінченка «Без хліба» (явище індивідуального голодування) – в пошуках хліба, як і Мирон Катранник з роману В. Барки «Жовтий князь», як і Марина з матір'ю з повісті «Лихо давне й сьогочасне». Кожен із цих творів показує, які страви придумують люди за умов голоду, якою неймовірною буває їжа в голодних людей, як по-різному можуть поводитися ті, що сьогодні голодні, а вчора були ситі. Названі твори письменників, як і вся література, що має на меті реалістично відображати дійсність, зображуючи стан недоїдання, голодування, не могли уникнути цих мотивів. І вони, отже, виявляють себе як характерні в творах реалістичного спрямування, співзвучні з аналогічними ситуаціями в свідченнях про 1932 – 1933 рр.

Наприклад, яка їжа голодних селян у Панаса Мирного в «Лихові давньому й сьогочасному»: «Йшлося вже до Різдва (...). Хліба, справжнього хліба вже давно не стало. Той хліб, що їли люди, був випечений з усякої всячини: там була й полова з остюками, і земля з куколем та горошком і жолудів підкидали заля смаку. Такий хліб тільки заможніші їли, а біднота й того не знала; надолужувала картоплею й буряками та й те вже було на сході, і те матері видавали видавцем дітям, наказуючи, «не все зразу жерти». То був справжній голод, голодне лихо, що примушувало про все на світі забувати, про себе одного дбати...» [4, с. 47].

Як іноді впливає голод на мораль голодуючої людини Панас Мирний, зокрема, узагальнюючи ситуацію, пише і таке: «Кожен сам себе знав, себе одного беріг» [4, с. 42], або як персонажі розмірковують над подальшою поведінкою своєї землячки, котра пішла до пана просити за громаду та там десь і залишилася. Може, там її добре прийняли, то вона про всіх і забула, адже: «Як голодний чоловік, то він і рідного батька за шматок хліба продасть!» [4, с. 45] – кидає хтось із селян репліку.

«Мотив розкошування одиниць на голодуванні мас» [1, с. 303] у повісті вирішується на кількох персонажах: спочатку це лише пани, потім – німець, який орендував панську землю, а з тим до нього підпрягається й заданена голодом Марина, яка поступається загальнонародськими принципами заради доброго шматка хліба. Але її аморальний приклад у ситуації голоду – найганебніший. У ситуації з Мариною голод спричиняє поведінку прислужництва. Ніхто не примушує Марину ініціювати видачу селянам узимку горілого зерна, яке вони матимуть повернути хорошим з нового врожаю. Свій вчинок Марина лицемірно виправдовує перед селянами, мотивуючи його голодовими обставинами: «Якби я не вговорила Карла Карловича вам хлібом допомогти, з голоду усі б пропали!» [4, с. 47]. С. Єфремов справедливо називає Маринин вчинок «комерційною» [1, с. 303] вигадкою, моральною підставою якого є ганебне прислужництво, бажання вижити за будь-яку ціну.

Автор вдається до прийому протиставлення, який підсилює виразність голодової ситуації одних, і моральні життєві принципи інших. Так, підказка німцеві про вигідну видачу горілого зерна селянам – Маринина, селяни у безвиході і готові взяти й таке, аби вижити, а німець – насміхається з селян. У цьому плані характерний діалог Марини й німця:

«– Бач, якби не я, то ви і не догадалися б горіле в діло пустити! А тепер, як літа діждемо, назад добрим вернемо. – Бо твой мужик – дурак! – одказав німець, заїдаючи солодкий чай пухкою з маслом булкою» [4, с. 48].

Для увиразнення голодової ситуації письменник вдається до персоналізованих образів, як-от: «Глухо й німо в Марини в хаті; високо стіни морок окриває; у побиті вікна не світ заглядає, а на світ витріщилося ганчір'я з вікон; у хаті холод панує, а голод німоту справляє; сама хата, колись висока, тепер понижчала-присіла; двері покривилися, не пристають щільно; оселя подірчавіла, осунулася; зокола стіни не рівні та білі, а брудні – аж чорні, пошпуговані дощами та полупані негодою» [4, с. 40]. Або: «Голодна смерть чорним круком носилася над їх головами, гнула додолу» [4, с. 34]. Підсилюють мотив бідкування фольклорні мотиви, зразки усної народної творчості: «Без хазяїна, кажуть, і худоба плаче» [4, с. 40], «Одрядяни, як ті вовки, тинялися по вулицях, та по вгородах, розривали кучугури снігу, сподіваючись знайти на смітнику який-небудь завалищий огризок; виходили за село в чужих однімати; вигонили голих і голодних дітей милостині прохати; били тих, що нічого не приносили додому» [4, с. 47].

Голод – однозначно негативне явище. Відповідно зображення мотиву голоду завжди подається в негативному забарвленні, сцени голодуючих викликають адекватну реакцію. Однак у мовній тканині творів Панаса Мирного знаходимо не лише сцени про голодування, муки перенесення голоду, – спостерігаємо звертання до поняття голоду як до слова-образу, який увиразнює, підсилює драматизм ситуації навіть поза контекстом переживання голоду. Наприклад, у повісті «Лихо давнє й сьогочаснє» персонажі хочуть пояснити панові, чому вони йдуть на панщину пізніше. Для переконливішої аргументації своєї поведінки Марина заридала, але як? Автор знаходить образ, яким прагне якнайсильніше відобразити внутрішній стан заскочених селян. Цей образ – голод, але модифікований. А точніше – створений усною народною словесною традицією:

«– Паночку, – скрикнув Федір, повалившись Олексію Івановичу в ноги. – От Бог свідок – жінка занедужала!.. А Марина, мов голодна чайка, на все поле заскиглила» [4, с. 12].

Панас Мирний творить за фольклорною традицією епітети, де голод постає визначальною ознакою: «Хоч і знівечена лихом, притоптана голодними злиднями, отже, як прикрила Марина ті злидні доброю одежею та вишарувала лице холодною водою, то воно в неї так і зашарілося, краскою грає, зовсім молодою Марина виглядає!» [4, с. 44], використовує словосполучення, які в голодовій ситуації постійні, є традиційними мовленнєвими формулами: «голодне лихо», «з голоду пухла» [4, с. 49].

У повісті тканині мотив голоду часом виявляє себе як категорія моральної оцінки вчинків персонажів. Так, до Марини, яка відщуралася громади і, рятуючись, почала дбати лише про себе, колишній вівчар, дід Улас каже: «Чув я – голодом Господь карає» [4, с. 49]. Неймовірний стан голодування також підсилюється персоналізованим образом лиха, що, однак, поступається перед істинними цінностями моралі. Яка ж тепер та Марина, котру колись у тяжку хвилину прихистив дід Улас? Вона думає, що дід прийшов просити їсти. У відповіді старого мудрого чоловіка образ голоду – це і тяжкий стан, і високе почуття гідності людини: «Не їсти я прийшов у тебе прохати... І без тебе нагодувало мене лихо так, що вже їсти не хочу... Я прийшов довідатися, чи правда все те, про що люди кажуть?» [4, с. 49].

Образ голоду містко означив перші пореформені роки у назві повісті «Голодна воля». І хоча в цьому творі немає таких розлогих картин переживання голоду, як у повісті «Лихо давнє й сьогочаснє», проте голодова

перспектива передбачається. Образи голоду в різних текстових ситуаціях раз по раз виникають. Навіть в оцінках панщинної дійсності в устах кріпосника або ж його управителя, які так само розуміють, що гірше існування, коли нічого їсти. Наприклад:

« – Господи! – він (Йосипенко – Т. К.) вимовив, важко зітхнувши. – Чи вони або голодні, або холодні, що їм так тієї волі бажається» [3, с. 270].

Подібний оціночний критерій виникає у формі запитання, що набуває забарвлення риторичного. Як-от у діалозі Мотрі з Василем, коли парубок питає Мотрю, як їй ведеться на службі в пана: «Хіба ти холодна або голодна? Он як тебе виряджено» [3, с. 284]. Зрозуміло, що запитання провокаційно-риторичне. Морально панщина принижує. Так що одяг панський – це ще не все. Це розуміє, достеменно знає Василь. Тому його наступна фраза заперечує попередню: «Чутка про волю все росте та шириться. Діждемся її – оділлються наші сльози комусь другому!» [3, с. 284].

Мотив голоду як разового явища, а точніше без обіду, без застілля – такий стан виникає у повісті «Голодна воля» лише один раз, коли панські кухарі-кріпаки, почувши про волю, не зварили їсти і тоді «голодні та люті пани розбрелися. Хто по знайомих, хто просто додому» [3, с. 314].

Мотив голоду часто постає у повісті «Лихі люди». Це і вияви індивідуального голоду і вгадування масових голодних сцен серед найбідніших верств. Тому типовість ситуації голодуючої родини у цій повісті часто постає з такими означеннями, як «голодні роги», «голодна смерть» [3, с. 131], фрази-дії «з голоду здихати» [3, с. 131]. Як містко! З голоду не помирати, а саме здихати! Спостерігаємо традиційне поєднання в цій повісті понять голод і холод: «... заробітку немає, і вона холодна й голодна клене своє тяжке життя у чужій хаті...» [3, с. 130]. Тут зустрічаємо і протиставлення: тяжка праця селянина – голодне існування, бо вироблений хліб забирається і вивозиться за моря, а залишиться стільки, «щоб не поздыхали з голоду робочі руки... Добро пішло по світу, а гроші до пана... І гудуть його палати серед столиці бенкетами, грають огнями, блищать золотом... А тут, серед поля, скигнуть голодний люд свою голодну пісню... Стелиться вона вітром на змочених його потом ланах...» [3, с. 123].

Як бачимо, реалістичні твори Панаса Мирного, введенням мотивів голоду відтворюють художню антропологію буття, передають картини життя селян в умовах кріпосницької дійсності, а також в умовах «голодної волі», коли нові обставини знову ставлять селянина на межу виживання. В найважчі моменти переживання голоду виявляються моральні категорії персонажів і вони є типовими для реальної дійсності: в одних людей голодова ситуація викристалізовує високі загальнолюдські цінності, об'єднує людей у горі, в інших – вона провокує до абсолютно протилежних вчинків, ще раз демонструючи, якою слабкою може бути людина. Таким чином, тексти письменника багатогранно ілюструють «мистецтво слова як людинознавство» [5, с. 6], подають широкий спектр концептів художньої антропології, людину в межовій ситуації.

Список використаних джерел

1. Єфремов С. Літературно-критичні статті / С. Єфремов. – К.: Дніпро, 1993. – 351 с.
2. Жулинський М. У світлі віри // Барка В. Жовтий князь: Роман / М. Жулинський. – К. Дніпро, 1991. – С. 5 – 22.
3. Панас Мирний. Твори: У 2 т. / Панас Мирний. – К.: Наук. думка, 1989. – (Б-ка укр. літ.) Т. 1: Оповідання. Повісті. Роман. Драматичні твори (1872-1898) / Упоряд. і приміт. М. Гончарука; Авт. вступ. ст і ред тому П. Хропко. – 752 с.
4. Т. 2: Повість та оповідання. Роман (1897 – 1918) / Упоряд. і приміт. К. Сєкаревої. – 640 с.
5. Ткачук М. Творчість Івана Котляревського: антропологічний та естетичний дискурси / М. Ткачук. – Суми: Вид-во СумДУ, 2009. – 216 с.

The article deals with the prose of Panas Myrny, particularly it examines concepts of artistic anthropology where the artistic picture of the world and a human being in borderline situation (namely in the feeling of hunger) is portrayed.

Key words: text, artistic anthropology, concept, aesthetics, hunger, image.

УДК 821.161.2.09

Марчак Т.А.

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ШЕВЧЕНКІВСЬКІ ТРАДИЦІЇ У ТВОРЧОСТІ «ПЕРШИХ ХОРОБРИХ»

У статті проаналізовано вибрані поезії із творчості Василя Чумака та Василя Еллана-Блакитного, що дають змогу оглянути становлення авторського досягнення під впливом поезії Т.Шевченка. Водночас висвітлено світоглядні позиції «перших хоробрих», складовою яких є увага до українських національних проблем.

Ключові слова: поезія, постичний стиль, національна проблема

В українському громадсько-політичному, літературному житті 10-20-х років ХХ століття одне з помітних місць належить «першим хоробрим», зокрема Василю Чумаку та Василю Еллану-Блакитному. Доля відміряла їм досить небагато: Василь Чумак загинув у 18 років (розстріляний денікінцями разом з Гнатом Михайличенком і Клавою Ковальовою), Василь Еллан-Блакитний прожив 31 рік (помер після тяжкої хвороби серця), але вони залишили глибокий слід в історії української літератури. На жаль, їхня творчість була зовсім невідомою українському загалу, бо імена поетів перебували під ідеологічними заборонами, що тяжіли і над мистецькою спадщиною. Сьогодні ми маємо можливість глянути на неї об'єктивним оком, спокійно оцінивши як внесок митців в українську літературу, так і певну суперечливість, породжену часом, умовами та їх особистими долями.